

PAUL RICOEUR

- Paul Ricoeur, *Tekst en betekenis. Opstellen over de interpretatie van literatuur*, Baarn. Ambo & Schoten, Westland, 1991, 177 blz., 37,50 Hfl., ISBN 90 263 0879 5
- Paul Ricoeur, *Het kwaad, een uitdaging aan de filosofie en aan de theologie*, Kampen. Kok Agora & Kapellen, Pelckmans, 1992, 114 blz., 465 Fr. ISBN 90 242 7749 3
- Kevin J. Vanhoozer, *Biblical narrative in the Philosophy of Paul Ricoeur*, Cambridge. Cambridge University Press, 1990, 308 blz., 30 £. ISBN 0 521 34425 5

Paul Ricoeur is de auteur van een gigantisch oeuvre voor een groots filosofisch programma waaraan de auteur nu ruim vijftig jaar met een benijdenswaardig doorzettingsvermogen werkt. De primaire en secundaire bibliografie die Frans Vansina heeft samengesteld (Leuven, Uitgeverij Peeters, 1985), is een lijvig boekdeel en heeft onlangs nog een uitvoerige aanvulling in 'La revue philosophique de Louvain' gekregen. Met zijn Husserl-vertaling en Husserl-studies heeft Ricoeur zich vlug in de fenomenologische school ingepast. Zijn eerste eigen groot werk is een boek over het willen, een voorstudie voor zijn hermeneutische onderzoeken naar de symbolen van het kwaad, een thema dat hem steeds is blijven fascineren. De hermeneutische methode is op een bepaald ogenblik zelf onderwerp van studie geworden. Zijn vraag hoe de mens er toe komt kwaad te doen impliceert voor de filosoof een reeks andere vragen: uit welke getuigenissen kunnen we iets over het kwaad vernemen? hoe moeten we die getuigenissen begrijpen en interpreteren? met welke criteria moeten we die getuigenissen beoordelen als deze zich in symbolen en mythen manifesteren? in welk taalspel begeven we ons wanneer we ons met de mythische levensverhalen inlaten? moeten we oog hebben voor een specifieke narrativiteit van het bijbels-religieuze spreken? moeten we niet ook aan de symboliek van het onderbewuste zieleleven aandacht schenken? moeten we geen onderscheidingen in de metaforisaties zien? enzovoort, enzovoort. Al deze vragen hebben bij Ricoeur een rol gespeeld en zijn het uitgangspunt geworden voor het schrijven van lijvige studies die een voor een het lezen waard zijn, niet in het minst omdat ze tegelijk van eruditie, diepgang en didactisch talent getuigen. Ricoeur, die lange tijd in Parijs aan de Sorbonne en aan een aantal Amerikaanse universiteiten heeft gedoceerd en in nagenoeg alle beschaafde landen voordrachten heeft gehouden, is een uitstekende leraar die de zin voor het problematische steeds met de zin voor helderheid heeft kunnen verzoenen.

In het Nederlands taalgebied heeft hij in de jaren zestig en zeventig, dank zij de inspanningen van Ad Peperzak, die bij hem in Parijs promoveerde, enige aandacht gekregen door de vertaling van een aantal essays. Maar dat is nu al een hele tijd geleden. Ondanks het feit dat hij in de Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland en Japan veel publiceerd, kwamen er bij ons geen nieuwe vertalingen. Pas onlangs is daar een (bescheiden) verandering in gekomen met twee uitgaven, vertalingen van recenter werk. Maarten van Buuren verzamelde enkele opstellen uit twee bundels en ik zelf vertaalde en annoteerde een in Lausanne gehouden voordracht over de theodicee en het kwaad, een boekje dat ik al in *De Uil van Minerva* (vol. 4, nr. 3, lente 1988, blz. 181-184) recenseerde.

De Ambo-vertaling betekent ongetwijfeld een welgekomen uitgave die de methodiek voor de ernstige literatuurinterpretatie theoretisch kan onderbouwen. De samensteller, Maarten van Buuren, is aan deze nood vrij streng (misschien wat te eng) tegemoet gekomen, want in zijn keuze uit de twee Ricoeur-bundels, de Amerikaanse *Interpretation Theory* (Fort Worth, The Texas Christian University Press, 1976) en de Franse *Du texte à l'action* (Parijs, Seuil, 1986), neemt hij precies niet die twee essays op die over de grenzen van het literair-esthetische heen gaan, hoewel ze voor Ricoeur deel uit maken van het geheel van de lezingen die hij respectievelijk in Amerika en in Zwitserland heeft gegeven. Het betreft een tekst over metafoor en symbool, en een over de bijbelse hermeneutiek, een problematiek die Ricoeur heel nauw aan het hart ligt, niet alleen omdat de gelovige protestant Ricoeur zich niet buiten de sfeer van de wereld van de bijbel kan indenken, maar ook omdat de geschiedenis van de hermeneutiek haar wortels in de bijbelexegese heeft en omdat de bijbelse metaforen en symbolen, thema's en verhalen in de hele geschiedenis van de literatuur met haar duizende teksten ontelbare sporen heeft achtergelaten. Van Buuren heeft daar blijkbaar geen oog voor, zoals trouwens ook uit zijn — overigens heel instructieve — inleiding blijkt. Over het feit dat Ricoeurs interpretatietheorie niet is los te maken van de historiciteit van het bijbelse en christelijke erfgoed, krijgt de lezer niets te lezen. Maar goed, zoals de samensteller schrijft heeft hij met Ricoeur de keuze van de opstellen gemaakt en de volgorde van de teksten vastgelegd (blz. 18).

Dat Ricoeur een hermeneutische fenomenoloog is, blijkt heel duidelijk in de opstellen die hier zijn vertaald: hij verheldert immers op een tegelijk zakelijke en nauwgezette manier het fenomeen van het begrijpen van teksten. Deze verheldering omkadert hij door zowel aandacht aan de methodologische voorwaarden te schenken als door de ultieme vraag over de zin van de tekst te stellen. Door de interpretatie van de grote teksten van onze traditie krijgen zij een mediatieve betekenis in een kritisch zelfverstaan dat tegelijk een begrijpen van en een zich oriënteren in de wereld inhoudt. Dat is de paradigmatische waarde van de tekstinterpretatie die om een toepassing vraagt waarin de laatste implicatie de authentieke toeëigening is. We mogen "de laatste akte van het persoonlijke engagement niet uitsluiten van het totale geheel van objectieve en verklarende procedures die ertussen bemiddelen. Deze precisering van het begrip 'persoonlijk engagement' betekent niet dat de 'hermeneutische cirkel' verbroken is. Die cirkel blijft een structuur waar we niet omheen kunnen als we menselijke zaken willen begrijpen; maar die precisering verhindert wel dat het een vicieuze cirkel wordt. De hermeneutische cirkel wordt in laatste instantie gevormd door de correlatie tussen verklaren en begrijpen" (blz. 173-174).

Aan het thema waarover Maarten van Buuren zwijgt, heeft Kevin J. Vanhoozer een heel boek gewijd. In oorsprong is het een proefschrift dat bovendien de functie heeft gekregen voor het engelstalige publiek (of moeten we vandaag stellen: voor de lezers die het Frans onvoldoende beheersen?) het recente werk van Ricoeur over de narratieve theologie, de hermeneutiek van de tijd in literaire teksten en de nieuwe visie op de bijbelexegese te ontsluiten. De auteur is van oordeel dat de hedendaagse theologie nog onvoldoende werk heeft gemaakt van de inzichten die Ricoeur te bieden heeft. Een van de redenen is het feit dat Ricoeur veel van zijn artikelen in uiteenlopende franstalige tijdschriften heeft gepubliceerd en dat ze tot nog toe niet thematisch zijn gebundeld. In afwachting van zo'n uitgave betekent het synthetische werk van Vanhoozer een belangrijke

stap vooruit. Aangezien de auteur nieuw reflexief materiaal verzamelt, biedt hij vooreerst een beschrijving van dit materiaal, om het dan te evalueren. Hij doet dit niet als een eenzame lezer, integendeel. Ricoeur heeft zich, ook in verband met de narratieve theologie en de fenomenologische hermeneutiek van de bijbelse verhalen, in heel wat discussies gemengd; met een aantal theologen is hij het gesprek aangegean. Het gevolg hiervan is dat Vanhoozer zich in zijn evaluatie niet buiten het conflict van de uiteenlopende interpretaties heeft kunnen houden. Hij verwerkt veel secundaire literatuur die niet alleen van belang is voor wie in dit specifieke thema met Ricoeur kennis wil maken, maar die ook voor de gespecialiseerde lezer verhelderend werkt. Vanhoozers studie heeft nog een andere belangrijke verdienste : men kan zich voorstellen dat Ricoeurs bijdrage tot de narratieve theologie vooreerst de theologen interesseert, maar deze zijn niet altijd thuis in Ricoeurs wijsgerige denkwijze die in sterke mate door de Duitse en Franse filosofische traditie (Kant, Hegel, Husserl, Heidegger, Jaspers, Gabriel Marcel) is bepaald — ook hier zorgt de auteur voor de nodige toelichtingen. Bovendien is Ricoeur een mediërende en verzoenende denker die vanuit verschillende perspectieven voor het gezichtspunt van anderen begrip wil opbrengen of die, bijvoorbeeld, Hegel door een kantiaanse bril leest, of die verbanden tussen de analytische wijsbegeerte en de fenomenologie wil leggen. Dit maakt het allemaal niet gemakkelijk, en om dit alles tot een goed einde te brengen, moet Ricoeur soms enorme omwegen maken. Tot een absoluut goed einde brengt Ricoeur het niet; dit zou een onmogelijke opdracht zijn. Maar, zo zegt Vanhoozer terecht, Ricoeur kent de passie voor het mogelijke, en wil er dus veel werk voor verrichten.

Deze studie over Ricoeur bestaat uit twee delen die de auteur telkens in verband met de genoemde passie voor het mogelijke brengt. In het eerste deel geeft hij de mijlpalen in de hermeneutische filosofie van Ricoeur aan. Hierbij schenkt hij aandacht aan de metaforische en poëtische articulaties van de taal, van het spreken en het vertellen. De mogelijkheden van het 'in-de-wereld-zijn' van de mens worden precies door de wereldconstituerende betekenis van de taal gedragen. Er is niet zo maar een feitelijke betekenis van de wereld, maar door het spreken, stichten we waarheid en wereld, is er een voortdurende 'surplus of meaning'. Daarom heeft Vanhoozer het over de passie voor het mogelijke als de passie voor de zin en voor het zinstichtende van het spreken dat op de meest eminente wijze in en door het dichterlijke en metaforische woord werkzaam is. In dit perspectief biedt het hele eerste deel van deze studie, 'The Passion for the possible in Ricoeur's Philosophy and Hermeneutics' een boeiende wijsgerige antropologie voor ons zelfverstaan in de wereld in het algemeen en voor het bijbelse begrijpen van de menselijke opdracht in het bijzonder.

Dat de passie voor het mogelijke en voor de zin tegelijk een passie voor de hoop betekent, is Vanhoozers centrale thema waarrond hij het tweede deel van zijn boek organiseert : 'The Passion for the Possible and Biblical Narrative : Stories of Histories of Jesus ?' De titel alleen al geeft aan dat het Ricoeur hier uiteindelijk om een christelijk perspectief gaat waarbinnen het verhaal van de hopende mens wordt verteld opdat er een nieuwe, bevrijde mens zou komen. Daarom gaat het niet zo maar om verhalen, om wat op een verzelfstandigde manier wordt gezegd, maar om vertellingen over datgene wat geschiedt, geschied is of zou moeten geschieden. Vertellingen drukken steeds een temporaliteit uit die van de menselijke existentie niet valt los te haken. Daarom kunnen

we stellen dat de verhalen plots 'uitvinden' om de historische menselijke conditie te ontdekken en te exploreren. Het moet ons daarom niet verwonderen dat Ricoeur in zijn ambitieus filosofisch programma zoveel aandacht aan de poëtische en vertellende creativiteit en verbeelding schenkt. Dit is een thema dat niet exclusief voor de literaire criticus voorbehouden mag blijven. Ook de theoloog dient er zich mee in te laten, vooral wanneer hij in verband met de historische Jesus voor de mogelijke tegenstelling tussen verhaal en feit staat. Zoals Ricoeur niet van de dichotomie tussen het werkelijke en het verbeelde houdt, zo wil hij ook de tegenstelling tussen geschiedenis en fictie opheffen. Het is zijn centrale thesis dat zowel geschiedenis als verhaal tegelijk zowel uit-vinden als ontdekken betekenen. Het is immers in dit uit-vinden dat we kunnen ont-dekken. In dit perspectief tracht Ricoeur in zijn gigantisch werk, *Temps et récit*, tussen de historische en literaire critici enerzijds en de bijbelexegeten anderzijds te bemiddelen. Het stichten van een geschiedenis makende waarheid integreert de mythische werkzaamheid van de bijbelse verhalen in onze spirituele oriëntatie in de wereld en overschrijdt de waarheid als historische correspondentie of als resultaat van de coherentie van het verhaal. Zoals Vanhoozer aantoonde heeft Ricoeurs benadering het enorme voordeel dat hij aan elk reductionisme het hoofd wil bieden. Er zijn echter ook gevaren. Wellicht zal men vanuit de geschiedkundige én de theologische discipline de vraag stellen over welke criteria Ricoeur beschikt om uiteindelijk een onderscheid tussen een redelijke en geloofwaardige en een absurde interpretatie te maken. Ook kunnen de theologen zich de vraag stellen of Ricoeur zich niet te ver van het eschatologische geloof verwijderd om in een existentiefilosofie te verwijlen. Over deze problemen heeft Ricoeur nog niet zijn laatste woord gezegd. Trouwens, een integrale herinterpretatie van de bijbel levert hij niet en, zoals Vanhoozer terecht opmerkt, moet men niet overhaast de ricoeuriaanse hermeneutiek in de traditionele bijbelexegese toepassen; men moet veeleer behoedzaam en pragmatisch te werk gaan. Vanuit dit oogpunt ontdekt de lezer van de bijbelteksten de mogelijkheid om aan de poëtische verbeelding meer aandacht te schenken. Ricoeurs grote verdienste bestaat er immers in dat hij, geïnspireerd door Heidegger en Kant, de dichterlijke imaginatie op een overtuigende manier heeft gerevalueerd. De theologie kan daar haar voordeel bij doen om aan de moderniteit het hoofd te bieden zonder in het radicalisme van Bultmann en zijn ontwortelende 'Entmythologisierung' te vervallen. De herwaardering van de poëtische verbeelding is er nu niet terwille van zichzelf, maar ontvouwt zich in het perspectief van de Transcendentie. Zoals Kant destijds de kennis binnen grenzen heeft willen houden om voor het geloof plaats te maken, zo voltrekt Ricoeur, volgens Vanhoozer, een nieuwe copernicaanse omwenteling door voor de moderne wereld plaats te maken voor de Transcendentie in de verruiming van het poëtische woord en de symboliek. Daarom is Ricoeur nog geen theoloog die de christelijk-gelovige feiten beleid; hij blijft een wijsgeer die de bijbelexegete bijstaat met zijn hermeneutische methode en die de noodzakelijke voorwaarden beschrijft om de vruchtbaarheid van het symbool te begrijpen.